

Giriş

ASTRİD MENZ
CHRISTOPH SCHROEDER

Belli bir dilin üç boyutu olduğu söylenebilir. Bunlardan biri kişisel ve kişiler arası boyuttur, yani iletişim pratiğindeki dil boyutu. İkincisi belirli bir konuşucular toplumunun uyuşum haline getirdiği soyut sistem boyuttur. Üçüncüsü de bu dil hakkında bir toplumda gelişen söylem boyuttur. Söz konusu söylem çok çeşitli şekillerde kendini gösterebilir: Örneğin, belirli kuralları tespit eden gramer kitaplarının yazılmasında, dilin belirli bir kullanımını korumaya yönelik kurumların kurulmasında, dilin farklı kullanımlara ilişkin tutumlarda, hukuki, siyasi, eğitsel, ideolojik vb. yönlerden bu dile başka diller karşısında verilen statüde bu söylem görülebilir.

Bu kitap söz konusu üçüncü boyut ve bu boyut ile diğer ikisi arasındaki ilişki hakkındadır. Ele aldığımız dil ise Türkçe.

Kitap projesi küçük bir dilbilimciler grubundaki bir tartışma sırasında doğdu. Diyebiliriz ki hissettiğimiz bir rahatsızlık bu kitabın doğmasına yol açmıştır. Söz konusu rahatsızlık inceleme nesnemiz, yani Türk dili hakkındaydı. Bizim bu inceleme nesnesini kavrayışımız ile kamusal tartışmalarda hâkim olan kavrayış arasında bir farklılık olduğunu görmüştük. Bu farkı tanımlamaya çalışırken her zamanki

inceleme alanımızdan –dilin yapısının araştırılmasından– farklı bir alana kaydığımızı fark ettik: Artık Türk diline ve varyasyonlarına ilişkin, toplumdaki farklı grupların dil kavrayışlarına ilişkin tutumları tartışıyorduk. Çok geçmeden bu girişimde ciddi ilerleme sağlamak istiyorsak yalnızca Türkolog ve dilbilimcilerden değil aynı zamanda siyaset bilimi, edebiyat araştırmaları, sosyal bilimler ve eğitim bilimleri dallarındaki meslektaşlarımızdan da yardım almamız gerektiğini anladık.

Böylece, 3-4 Aralık 2004’te İstanbul Bilgi Üniversitesinde “Türkiye’de Dil Tartışmalarında Yeni Yönelimler” sempozyumunu düzenledik. Elinizdeki kitap söz konusu sempozyumun ürünüdür.

Türkiye’de Türk dili hakkında kamuoyunda yürütülen tartışmaların temel konuları, dilin Türk ulusal ideolojisinin oluşumundaki ve Türk devletinin doğuşundaki rolüne ilişkin değerlendirmelere dayanır. Bu konu hakkında geniş bilgiye sahibiz; Türk dil ‘devrimi’nin tarihsel, sosyolengüistik ve sözlükbilimsel açıdan önemli boyutları üzerine değerli çalışmalar yapılmıştır.

Ne var ki, bu kitabın ve kitaba temel oluşturan sempozyumun çıkış noktası, Türkçe tartışmalarının yeni bir evreye girdiği hipotezidir. Bu hipoteze iki açıdan yaklaştık – ‘içerden’, yani bugünkü Türkçe kullanımını ve bu kullanıma ilişkin tartışmaları tasvir ve tahlil ederek (“Dil Tartışmalarının Çoksesliliği” – Belge, Brendemoen, Menz, Turan) ve ‘dışardan’, yani söz konusu tartışmaları açık veya örtük bir biçimde etkileyen sosyolengüistik alandaki ve başka alanlardaki değişimler üzerinde yoğunlaşarak (“Değişen Dünyada ve Değişen Dilsel İlişkilerde Türkçenin Konumu” – Balçık, Demir, Eraydın Virtanen, Kızıltepe ve Doğançay-Aktuna, Schroeder, Şen).

“DİL TARTIŞMALARININ ÇOKSESLİLİĞİ”

‘İçerden’ yaklaşımı kullandığımızda bir yandan geleneksel özleşmeci tavrın, değişen izleklerle de olsa sürdürüldüğünü görüyoruz. Bernt Brendemoen (“Popüler Dil Tartışmalarında Hatalar ve Normlar”) ve Tevfik Turan (“Edebiyat Eleştirisi Olarak Dil Eleştirisi”) makalelerinde

bu söylemdeki yeni izlekleri inceliyor. Birinci makalede dilbilimsel açıdan, ikinci makalede edebiyat eleştirisi açısından konuya yaklaşıyor.

Brendemoen, Türkçenin ‘sorunları’ hakkındaki kitaplarda ele alınan çeşitli izlekleri betimliyor. Bu kitaplarda, imla ile telaffuz arasındaki ilişkinin üzerinde sıkça durulan bir konu olduğu görülüyor. Pek çok kitap dildeki ‘yabancı’ unsurların kullanımıyla ilgili hataları inceliyor, özellikle söz konusu unsurların morfolojik uyumlarına veya semantik değerlerine ağırlık veriyor. Bir başka konu da yeni üretilen kelimelerin semantik sınırlarının belirlenmesi.

Tevfik Turan, yazısında Tanzimat’tan 1980’lere kadar edebiyat eserlerinin eleştirisinde temel izleğin eleştirmenlerin ‘sade dil’ kullanılması yönündeki talepleriyle bağlantılı olduğunu gösteriyor. Edebiyat eleştirisinde bu talep, 1940-1980 arasında zirve noktasına ulaşmış örneğin Türk Dil Kurumu’nun yayınladığı *Türk Dili* dergisinde iyice öne çıkmış hatta sade ve anlaşılır dil talebi ‘Öztürkçe’ talebine dönüşmüştü. Edebiyat eserleri yeni üretilen kelimelerin halka öğretileceği araçlar olarak görülmüş ‘Öztürkçe’ kelimelerin sayısal ağırlığı eleştirel değerlendirmelerde bir ölçüt haline gelmişti. Turan’a göre bugün durum farklıdır çünkü toplumdaki değişimlerden ötürü edebiyatın saygınlığı azalmış dolayısıyla edebiyat eleştirisi edebiyatın kendisiyle daha çok ilgilenir hale gelmiştir. Öte yandan dil eleştirisi giderek günlük dil kullanımına yönelmiştir.

Gerek Brendemoen gerekse Turan, Türkçe tartışmalarının bir değişim sürecinden geçtiğine değiniyorlar. Murat Belge (“1980’ler Sonrası Türkçe”) ve Astrid Menz (“Kılavuzlarda ve Kullanımda Türkçe İmla”), bu sürecin en belirgin özelliklerinden birinin tartışmanın merkezsizleşmesi olduğunu ortaya koyuyor. Artık çoksesli bir korodur söz konusu olan.

Murat Belge, kendisinin 1983’te yazdığı önemli makalede söylediklerinin değerlendirmesi sayılabilecek yazısında 1980’den bugüne Türk dilindeki ve Türkçe üzerine tartışmalardaki değişimlere bakıyor. Askeri darbenin ardından yaşanan kurumsal değişiklikler TDK’nın kamusal dil kullanımı üzerindeki denetim gücünü zayıflattı. Paralel bir

biçimde medya siyasetindeki değişim de güçlü bir etki yaratmıştır. Özel radyo ve televizyonların kurulması, devlet televizyonunun denetim gücünü azalttı, rekabetin artması sonucu hedef kitlelerin farklı dil kullanımları kamusal görünürlük/işitilirlik kazandı. Bugün dil kullanımı ile politik ideoloji arasında eskiden kurulan sıkı bağ söz konusu değil; dil kullanımı her zamankinden daha bireysel hale geldi. Bundan dolayı dil tartışmaları da çoksesli nitelik taşıyor – bu, daha fazla özgürleşme anlamına geldiği gibi yeni sorunlar da doğuruyor.

Astrid Menz, dil kullanımına ilişkin tartışmaların temel konularından biri olan imla meselesini inceliyor. Farklı imla (veya yazım) kılavuzlarındaki imla kurallarını karşılaştıran Menz, burada temel meselenin kuralların nasıl formüle edilip okura sunulduğuna işaret ediyor. Menz'in tespitine göre imla tartışmalarında çeşitli görüşler çoğu zaman yazarların genel olarak dile ilişkin tutumlarını yansıtıyor, yani bir yazarın dili olduğu gibi muhafaza eden ve dildeki her değişimi "bozulma" olarak gören gruba mı yoksa dilin dinamik olduğunu ve sürekli değiştiğini savunan gruba mı mensup olduğu, imla konusundaki tavırdan anlaşılabilir. Brendemoen gibi Menz de imla tartışmalarına katılan bazı yazarların bir kelimenin telaffuzu değişir değişmez, yazımının da değişmesi gerektiği tezini ileri sürdüklerini belirtiyor. Aslında bu tavır, "Türkçe konuşulduğu gibi yazılan bir dildir" iddiasının bir sonucu. Öte yandan basılı malzemelerdeki yazım hatalarına bakılınca farklı imla kılavuzlarıyla veya imlaya ilişkin farklı tavırlarla açıklanamayacak pek çok yanlışla karşılaşılıyor. Dolayısıyla okullarda yazım kurallarının öğretilmesi konusunda bir araştırmaya şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır.

DEĞİŞEN DÜNYADA VE DEĞİŞEN DİLSEL İLİŞKİLERDE TÜRKÇENİN KONUMU

'Dışardan' yaklaşımı kullandığımızda, son dönemlerde gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde meydana gelen sosyolojik, ekonomik, hukuki ve siyasi değişikliklerden ötürü Türkçenin statüsünde dramatik sosyolengüistik dönüşümler olduğunu görüyoruz. Söz konusu de-

ğişiklikler dile bakışı da etkiliyor. Her şeyden önce standart dil ile standart sayılmayan dil varyasyonları arasındaki ilişkilerde değişimlerle karşılaşılıyor. Meryem Şen, makalesinde (“Bölgesel Ağızlara Karşı Tutumlar”) bu değişimler üzerinde duruyor. Şen, Türkiye’de standart dil konuşanların çeşitli bölgesel ağızlara ilişkin tutumlarını inceliyor. Bir deneysel araştırmanın sonuçlarını özetleyen yazar, standart dil kullananların bölgesel ağızlar karşısındaki tutumlarının ağza göre değiştiğini belirtiyor. Doğu Anadolu ağzına ilişkin olumsuz değerlendirmeler yapılırken Karadeniz ağzı “sevimli” ve “şirin” bulunuyor. Bir Batı ağzını kullananlar eğitilmiş ve özgüvenli sayılıyor, dilin en ‘doğru’ biçimini kullandıkları iddia ediliyor. Güneybatı ağızlarını kullananların “iletişime açık” ve uluslararası yönelimli oldukları düşünülüyor. Araştırmaya katılanlar, ağızlar konusundaki yargıları açısından belirleyici faktörler olarak çeşitli politik, toplumsal ve kişisel nedenleri sıralıyor.

M. Berk Balçık’ın makalesinde de (“Televizyon Dünyası ve Dil Tartışmaları”) dil varyasyonları arasındaki sosyolengüistik ilişkiler konusu ele alınıyor, ama burada günümüz Türkiye’sinde bu ilişkileri dönüştüren sosyolojik değişimler üzerinde odaklanılıyor. Murat Belge’nin yazısında da değinildiği üzere medyada özelleşme, bilhassa özel televizyon kanallarının açılması, medyada dil kullanımı konusunda TRT tekelini sona erdirdi. Bu da ‘üst’ edebiyat dili ile standart olmayan kullanımlar arasındaki güç ilişkisini değiştirmiştir. Dili korumayı yükümlülükleri sayan kurumlar buna sert eleştiriler yöneltmiştir; onların söyleminde dilin –üst dilin– düzgün kullanımı ulusal egemenliğin ayrılmaz bir parçasıdır.

Yalnızca Türkçe ile dil-içi varyasyonları arasındaki sosyolengüistik ilişkilerin değil, aynı zamanda Türkçenin “diller piyasasındaki” statüsünün de, yani Türkçe ile Türkiye’de konuşulan başka diller arasındaki ilişkinin, Türkçe ile başka Türk dilleri arasındaki ilişkinin ve uluslararası bir dil olarak Türkiye dışında da konuşulan ve öğretilen Türkçenin statüsünün de yeniden değerlendirilmesi gerekiyor. Bundan dolayı kitaptaki bazı yazılar da bu genel ilişkileri, son dönemlerde

meydana gelen değişimleri ve söz konusu değişimlerin doğurduğu sonuçları inceliyor.

Bu açıdan kamuoyunda en fazla tartışılan ve en dramatik konuyu Türkiye’de konuşulan ve yazılan diller arasındaki hukuki ilişkilere dair son dönemlerde yaşanan gelişmeler oluşturuyor. Özlem Eraydın Virtanen, “AB ile İlişkiler Çerçevesinde Türkiye’de Dil Politikaları” başlıklı yazısında Avrupa perspektifine dayalı olarak Türkiye’de dil politikasında meydana gelen değişimleri inceliyor. Yazar, “dil politikası” teriminin tarihsel evrimi üzerinde durduktan sonra Avrupa Birliği’nin, Avrupa Konseyi’nin ve diğer kuruluşların belirlediği Avrupa dil politikasının ana hatlarını ortaya koyuyor. Böylece Türkiye’de dil politikasında meydana gelen son değişikliklerinin tahlil edilmesi ve değerlendirilmesi için bir çerçeve sağlanmış oluyor. Bu değişiklikler, Avrupa Birliği’yle bütünleşme sürecinin bir parçası olduğu gibi aynı zamanda Türk ulus-devletinin tarihsel gelişiminin kendine özgü niteliklerini de taşıyor.

M. Berk Balçık da Türk medyasında dil kullanımı hakkındaki makalesinin (yukarıya bkz.) ikinci kısmında Türkiye’de azınlık dillerinin hukuki statüsünde son dönemlerde meydana gelen değişikliklerin etkisini taşıyan azınlık dillerinin yeni medya temsillerini tahlil ediyor. Yazarın yaptığı saptamalardan devletin etnik ve politik çatışmaları yalnızca bir “kültürel çeşitlilik” söylemine indirgemeye çalıştığı açıkça anlaşılıyor.

Nurettin Demir’in “Türkiye’de Dil-Lehçe-Şive-Ağız Tartışmaları” adlı yazısı, Türk dil ailesinin üyesi olarak Türkçe üzerinde yoğunlaşıyor. Demir, dil, lehçe, şive ve ağız gibi çeşitli terimlerin tarihsel gelişimini ve Türkiye’deki çeşitli Türkologlar arasında Türk dil ailesine dair fikirleri açısından farklılıkları inceliyor. Bir grup Türkolog, bu dillerin hepsini tek bir dilin, yani Türkçenin kolları sayarken başta Talât Tekin olmak üzere diğer grup ayrı diller sayılabilecek farklı kolları barındıran bir Türk dil ailesinden bahsediyor. Demir, iki grubu çeşitli yayınları ve farklı terimleri kullanma biçimleri temelinde karşılaştırıyor. Makalenin sonunda yazar, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından değişen güç ilişkilerinin bu tartışmayı nasıl etkilediğini tartışıyor.

Zeynep Kızıltepe ve Seran Doğançay-Aktuna, “Yüksek Öğrenim Başta Olmak Üzere Türk Eğitim Sisteminde Yabancı Dillerin Durumu” adlı yazılarında yabancı dil olarak İngilizcenin değişen statüsünü tahlil ediyor, özellikle yüksek öğrenim kurumlarında eğitim dili olarak Türkçenin yerini alması üzerinde duruyorlar. Türkiye’de yabancı dil eğitiminin tarihçesini aktaran ve bu bağlamda İngilizcenin yerini değerlendiren yazarlar, yüksek öğrenime odaklanarak öğrenim dili olarak İngilizcenin yaygınlaşmasıyla ilgili sorunları tahlil ediyorlar. Yazarlara göre bu politika Türkçenin akademik dil olarak gelişimi önünde büyük engeller çıkarıyor ve öğrenciler arasında yeni eşitsizlikler yaratıyor. Dahası, söz konusu politikanın belirlenen hedeflere gerçekten ulaşip ulaşmadığı da sorgulanması gereken bir konu: Yabancı dilde eğitim, akademik müfredatta öngörülen akademik ve entelektüel gelişmeye katkıda bulunup öğrencilerin İngilizce düzeylerini gerçekten yükseltebiliyor mu?

Christoph Schroeder de “Hangi Türkçe? – Anadili ve Yabancı Dil Olarak Türkçe ve Batı Avrupa’da Türkçe Eğitimi” adlı yazısında eğitim meseleleri üzerinde duruyor, bu bağlamda Türkçenin rolünü ve statüsünü değerlendiriyor. Schroeder, Batı Avrupa’da göçmen çocuklarının yabancı dil ve anadili olarak Türkçenin öğretiminde Türkçe konusunda yaygın yaklaşımı tahlil ediyor. Yazara göre Türk eğitim kurumları, özellikle Batı Avrupa’da göçmen Türk topluluklarının varlığından doğan dil dinamiklerini ve çatışmalarını göz önüne alan bir dil politikası oluşturmayı başaramamıştır. Uygun bir dil politikası oluşturma konusundaki bu başarısızlığın nedenlerinden biri, Türk eğitim kurumlarının dil öğretiminde norma dayalı yaklaşımı yeniden değerlendirip zaman içinde anadili toplumsal kavramını dikkate almamasıdır.

Bildiğimiz kadarıyla Türk toplumunda Türkçenin rolü ilk kez bir disiplinlerarası platformda dil tartışmasının eleştirel incelemesini değişen bir toplumda dilin sosyolengüistik statüsünün değerlendirmesiyle birleştiren bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Aslında disiplinlerarası tartışmalar son derece risklidir çünkü aynı terimler farklı disiplinlerde farklı kavramlara tekabül edebilir. Toplumda farklı Türkçe kav-

ramlarını tartışırken kimi zaman çeşitli disiplinlerde farklı Türkçe kavramları kullanıldığını gördük. Bundan ötürü her şeyden önce disiplinlerarası düzeyde konuyu tartışmaktan çekinmeyen yazarlarımıza şükran borçluyuz. Ayrıca İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi eski dekanı ve şu anda aynı üniversitenin Uluslararası Programlar Merkezinin direktörü olan Alan Duben'e de minnettarız. Kendisinin yoğun çabası sayesinde İstanbul Bilgi Üniversitesi ile Orient-Institut İstanbul arasında işbirliği yolu açıldı, böylece kitabın temelini oluşturan sempozyum düzenlendi. Fritz Thyssen Stiftung (Köln) sempozyuma cömert mali katkıda bulunmuştur. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları kitap önerisini kabul etti ve Tansel Güney ile Can Cemgil kitabın tamamlanmasında yardımcı oldu. Brigid Nugent makalelerin İngilizce özetlerini gözden geçirdi. Kitap için ayrıca Orient-Institut İstanbul maddi katkı sağladı, bunun için Claus Schönig'e şükran borçluyuz.

Türkiye'de dil tartışmaları'na gösterilen ilginin ikinci baskıyı gerektirmesi konunun güncelliğini ve önemini bir kez daha hatırlattı ve bilim alanında geniş diyebileceğimiz bir okuyucu kitlesiyle buluşmak bizim için sevindirici bir sürpriz oldu. İkinci baskıyı ilginin devam etmesi dileğiyle yeniden okuyuculara sunuyoruz.

İstanbul ve Potsdam
Nisan 2008